

۲۰۱۵/۱۱/۰۳

عزیز کهگدای

خطاطان و خوش نویسان بخشهایی از افغانستان

خطاطان هرات که در قرن نهم و دهم هجری قمری پایتخت شاهان بزرگ و ادب و جایگاه شعراء، هنرمندان و خطاطان بزرگ و نامی است. اعلیحضرت تیمورشاه درانی که پایتخت را از قندهار به کابل انتقال داد صنعت خط و خطاطی در کابل رونق زیاد گرفت. قبل از یادداشت‌های مرحوم حافظ صاحب بيمورد نخواهد بود که اینجانب ذکری چند از خطاطان معاصر کابل نمود:

میرزا محمد یعقوب خان: یکی از خطاطان مقتدر کابل بود که در خوشنویسی و میناتور به بهره کافی داشت او از معززین و محترمین دربار امیر دوست محمد خان الی دوره سلطنت امیر حبیب الله خان شهید بود. در ۱۳۵۲ ق در کابل وفات کرد. **محمد عظیم خان:** از خطاطان مشهور عهد اعلیحضرت شیرعلیخان است. بهترین کار او **تفسیر ۱۲۴۸ صفحه بی ابن عباس (رض)** که به خط عالی ثلث نوشته شده است که از آثار جاویدان او در کتابخانه **موزیم کابل** موجود است. **سید محمد داؤد الحسینی:** پسر سید محمد اسمعیل خطاط معروف کشور، از خطاطان معاصر و نامدار وطن است که با برادر بزرگ خود سید محمد ایشان الحسینی خطاط، **کتابخانه های مهم و تاریخی مانند منار علم و جهل، طاق ظفر یغمان** و غیره را خطاطی و نوشته اند. استاد گرامی در خط نستعلیق و شکست و ریزه نویسی شهرت دارد. اولین سالنامه کابل در باره شهکاری های استاد مینگارد: **فاضل آقای سید محمد داؤد الحسینی** خطاط معاصر و معروف کابل که اخیراً قلم توانا و مهارت شان ۲۲۷۱ حرف را که ۵۵۵ کلمه میشود در یک کتیبه یک انچ مربع انشاء کرده و برای نوشتن این کتیبه بجز قلم معمولی ابداً زره بین، عینک و دیگر لوازم به کار نبرده اند، علاوه بر این در یک دانه برنج بسم الله شریف، سوره فاتحه و سوره اخلاص را با اسم خود و تاریخ نوشتن را نیز تحریر نموده اند. مرحوم سید داؤد یکی از بیدل شناسان معتبر و ارادتمند خاصی بیدل است که درباره میرزا بیدل، اشعار و مزارش تحقیقات و تنبغات دامندار و جامع انجام داده است. سید داؤد آغا که در مکتب استاد دری ما بود در جریان ساعات درسی یادی از بیدل کرده و اشکهایش روان میشد. مهمترین آثار سید داؤد آغا **کتابخانه مزار حضرت حکیم صاحب سنایی غزنوی** می باشد که با خط ظریف و عالی نوشته است.

استاد عزیزالدین وکیلی پولزایی: خطاط چیره دست **هفت قلمی** کشور در ۱۲۷۹ ش در چهاردهمی کابل متولد و از ۲۰ سالگی در مطبوعات و نشرات کشور خدمات قابل قدری را در خطاطی و تاریخ نویسی انجام داده است بیشتر در خطوط نستعلیق، نسخ، شکست و غیره استاد بود. اکثر کتیبه ها، فرامین، اشعار و مکاتیب مهم و تاریخی و اداری را بخط خوش خود نوشته زیب جراید، کتب و اسناد میکرد، آیات کلام الله مجید، طغری ها، گفتار شاهان و بزرگان را با قلم توانای خود مشق مینمود از آثار وی: **خزینة الاشراف، مجموعه از خطاطی عصری افغانستان، هنر خط در افغانستان درد و قرن اخیر، هنر هفت قلمی در فن خطاطی و هکذا کتب تاریخی جامع احمد شاه درانی، تیمورشاه درانی در دو جلد، درة الزمان، دیوان اشعار اعلیحضرت تیمورشاه درانی، سید جمال الدین افغانی، تاریخ غزنه در دو قرن اخیر، تاریخ خرقة مبارک، سفرهای تاریخی اعلیحضرت امان الله غازی.**

همچنین سید تاج محمد خطاط، سید عطا محمد الحسینی، فیض محمد خان وزیر خارجه که از شیوه خط میر عبدالرحمن هروی پیروی میکرد، میرزا محمد حسین، سردار تاج محمد، حاجی میر احمد گران شنو، خانم محترمه و فاضله مرحوم عبدالقدوس خان اعتمادالدوله و غیره خطاطان لایق و توانا ی وطن بودند که آثار گرانبهایی از خود به جامانده اند.

یادداشت های مرحوم حافظ نور محمد کهگدای

در همسایه

«قسمت ۲۲»

میرعلی هروی: معروف به مولانا علی کاتب السلطانی از خطاطان شهیر قرن ده سادات هرات جنت صفاتست اما نهال حقیقه حیاتش از آب و هوای ولایت مشهد نشو و نما یافته است. در ترکیب بندی خط از مفرد تا مرکب شاگرد زین الدین محمود کاتب است که در خدمت او همچو قلم سر کرده، چون خامه کمر فرمانبرداری بر میان بسته، گویند

در اندک فرصتی سواد خطه خط را بدستاری منزل قلم چنان در زیر نگین خود درآورد که خوشنویسان صحیفه عرصه عالم چون خامه سر از خط فرمان او بیرون نمیگردند.

هروی به دربار سلطان حسین بایقرا به خطاطی مشغول بود و مقام کاتب السلطانی را بدست آورد. او خط نستعلیق راچنان مینوشت که کتاب زمان از تحریر خامه او انگشت بندگان می گزیدند، میرعلی هروی در نستعلیق نویسی استاد و ممتاز بشمار میرود و خط او قاعده جدیدی را پدید آورد از اینرو جامی صاحب از عشاق اوست.

بواسطه انقلاب زمان از خراسان به ماورالنهر آمد و برسم الخط **سرخط** روزگار گردید و در ۹۳۵ق عبید خان او را به بخارا فرستاد و در کتابخانه عبدالعزیزخان بن عبید خان کتابت میکرد میرعلی در جمیع فنون خط از جلی و خطی، قطعه نویسی و کتابت بدرجه عالی رسیده بود. دارالخطوط «که از آداب خوشنویسی است»، هفت اورنگ جامی و جام جم او حدی به خط زیبای میرعلی از آثار قیمت دار و نایاب وی محسوب میشود.

«رساله پیدایش خط و خطاطان» میگوید که میرعلی هروی همراه با خواجه نصرالدین عبدالله که از اشراف هرات است به بخارا رفته بود و بعد از چندی دوباره به هرات برگشت. زمانیکه جریده عمرش به اتمام رسید در ۹۶۶ق کرام الکاتبین روزنامه حیاتش را به توقیع مامت ختم گردانید و قبرش در جوار مقبره شیخ سید الدین باخرزی که به خواجه فتح آبادی مشهور اند مدفن گشت.

میرعلی کاتب : وی از سادات هراتست، پدرش محمود که رفیقی تخلص میکرد از شاگردان سلطانی مشهدی خطاط زبر دست بود. در جمیع علوم عربی و فارسی و همچنین در شعر لیاقت تمام داشت و در شعرمجنون تخلص میکرد، قطعه «عمری از مشق دوتا بود قدم همچو چنگ» از اوست. کاتب در بخارا با عبدالله خان از یک دیر ماند و به استادی پسرش بنام عبدالؤمن مقرر شد، چون اقلیم بخارا بوی موافقت نداشت به هرات مراجعت کرد. شاگردان کاتب میرسید احمد مشهدی که خط وی از میرعلی چندان فرق نداشت، مولانا محمود، اسحاق سیاوشانی، مولانا محمود نیشاپوری و عبدالرشید دیلمی بودند.

میرعلی کاتب باخط زیبای خود، قواعد خطوط سبعة را برای شهزاده سلطان مظفرمنظوم ساخت. او دو کتاب به نامهای «رسم الخط» و «خط وسواد» نوشت. وفات او را مرآت العلم ۹۵۰ق نوشته است.

سلطان علی مشهدی: در نوشتن خط نستعلیق سرآمد روزگار بود و در این شیوه خطوط، استادان متقدمین و متأخرین را منسوخ ساخت او به محاسن صورت و سیرت موصوف بود، در کتابخانه خاص سالطان حسین میرزا استنساخ «نقل کردن از کتاب دیگر» اشتغال داشت، با اشاره او و التماس امیرعلی شیرنوایی به کتابت نسخ میپرداخت و اسم خود را کاتب السلطانی قید کرده بود. وقتیکه شاهی بیگ از یک هرات را تصرف کرد وی به مشهد رفته منزوی گشت. مشهدی در ۸۵ سالگی در ۹۲۶ق وفات یافت و قبرش متصل به گنبد امیرعلی شیرنوایی به مدرسه شاهرخي نزدیک پنجره فولاد است.

از آثار خطی وی سنگ مقبره سلطان حسین بایقرا است که قبلاً به امر خود سلطان لوح قبرش را بخطوط نستعلیق، رقاع و نقوش مختلف نوشته بود. خطاطی بنا های خیریه و مساجد هرات را که از بنا های سلطان حسین میرزا و امیرعلی شیرنوایی است به خط نستعلیق بسیار زیبا نوشت.

رفیقی هروی: اسمش میرعلی مشهور به مجنون چپ نویس است، او یک تن از خطاطان و مذهبیان زبده و مشهور قرن دهم هجری قمری است. رفیقی درباره خط و خطاطی خود میگفت :

هرکس که به صفحه خطم دیده گشاد

دل برخط دلبران مهوش نه نهاد

در عالم خط منم ملم امروز

استادان را چنین خطی دست نداد

از تالیفات رفیقی هروی رساله های خط و سواد، قواعد خطوط سبعة و رسم الخط میباشد که رساله اول و دوم آن بصورت قلمی در **موزیم لندن** حفظ است، در فن خط نویسی اختراعات خوبی کرده است منجمله خط دو طرفه یا توامان میباشد. رفیقی به هر دو دست که خصوصیت اوست خط زیبا و نکو مینوشت.

ویسی هروی: ویسی از جمله شعرا و خطاطان گرانمایه هرات باستان است که در شعر خط استاد و شهرت خاص دارد و خط نستعلیق را بمرتبه رسانده بود که حمل بر اعجاز میتوان کرد، به خط زیبا و نفیس آثار جاویدانی در اکثر کتابخانه های جهان موجود است منجمله نسخه خطی نفاحات الانس جامی که در ۹۶۴ ق در **شهر مکه** کتابت شده است در موزیم هرات است. همچنین نسخه بسیار عالی و نایاب که از منکراحباب حسن خواجه بخاری در ۹۸۳ق با خط زیبای ویسی تحریر یافته در **کتابخانه معروف برلین** محفوظ است.

مولانا شمس بایسنقرا بن شاهرخ: از مشاهیر خطاطین و از نوادر ارباب قلم عصر گورگانیه است او خطوط سینه را که محقق، ثلث، ریحان، نسخ، توقع و رقاع باشد بسیار خوش مینوشت. کتابت او بسی نازک، بااسلوب و عالی بود که

مورد توجه خاص اهل قلم قرار گرفته است. مولانا شمس بایسنقرای هروی، استاد میرزا بایسنقرا است و در دستگاه این شهزاده منور روزگار می گذرانید از اینرو بایسنقرای رقم میکرد. از آثار مشهور او کتیبه های **مسجد جامع مشهد** است که درکمال جوت و امتیاز نوشته است.

میرزا بایسنقرابن شاهرخ: در خط نویسی استاد عصرخود بود، از مولانا شمس بایسنقرایی استاد خویش تعلیم گرفت، از خطوط و آثار قلم او در مشهد کتابه پیش طاق مسجد جامع است که از انبیه والدۀ او **گوهرشاد بیگم** میباشد و اسم خود را در آنجا رقم کرده است. میرزا بایسنقرا خط شکسته و نستعلیق را خوب و به طرز خاص می نوشت. **مولانا عیسی هروی:** از خطاطان مشهور و معروف خط است و در خط نویسی روش سلطان محمد انور را تعقیب میکرد چون شخص دانشمند بود در کتابخانه سلطان ابراهیم میرزا کتابت میکرد تا آنکه بوسیله خوشنویسی خطاط نامدار هرات شد.

به امیر قلندر معروفست، تحصیلات خود را در هرات تکمیل کرده و خط نویسی را نزد استادان و خطاطان **امیرخلیل هروی:** ورزیده آموخته و در این فن به استادی رسید. امیرخلیل در هند به دربار همایون پادشاه که سلطان بائوق و ادیب بود در خطاطی و نقاشی نزد آن پادشاه مرد کامل، مقرب و فوق العاده مورد احترام بود. در سفر فارس شاه عباس اول بنام قنردانی او را مقرب دربار خود ساخت و خواهش کرد که قطعات و مرقعات برای کتابخانه شاهی وی بنویسد. امیرخلیل در این توقف خود در فارس شهرت میرعماد خطاط معروف را تقریباً از بین برد که در بین امیرخلیل و میرعماد در رجحانیت و برتری خط و مشق مناقشه ها دست داد و هر یک مدعی خط خود بود. شاه عباس در بین این دو خطاط که به اوج کمال رسیده بودند، ملا محمد حسن علی رضا عباسی را حکم ساخت، آنها پس از تعمق زیاد در خط امیرخلیل را ترجیح دادند، بعداً به اثر خواهش زمامداران هند عازم آنکشور گردیده در حیدرآباد دکن توقف نمود و به سال ۱۰۵۳ ق همانجا وفات نمود.

جعفر بایسنقر: از جمله خطاطان ورزیده در دوره تیموریان هرات بود که به جعفر بایسنقر میرزای تیموری شهرت داشت او در خط و کتابت پیشقدم و استاد بود. خط نستعلیق و نسخ را بسیار اعلی و زیبا مینوشت. **جعفر شاهنامه بایسنقری** را به دستور بایسنقر تیموری بخط زیبا و لطیف خود نوشت و برای تکمیل این کتاب قیمت بها بیش از ده ها هنرمندان و صاحبان فن مشغول بودند.

امیر سبزواری: او از شعرا و هنروران قرن نهم دربار تیموریان هرات بشمار میرود، علاوه از شعرسرایی در خطاطی و خوشنویسی شهرت کامل داشت. امیرعلیشیرنوایی اکثر خطوط مهم را توسط خط زیبا و عالی وی در دربار خود داشت، او با خط خوب و ظریف خود نام خطاطان دوره تیموری را بلند برد. **امیرشاهی سبزواری:** از خطاطان و پرورده هرات است، خطاط نامی نستعلیق نویسی بود. چندی در بزم بایسنقرا راه داشت سپس مشغول زراعت گشت، ابولقاسم بابر میرزای بن بایسنقرا او را مجدداً از انزوا کشیده با خود به استرآباد برد و در نقاشی، خطاطی و نگارسازی قصرامیر مصروفش ساخت.

بنایی هروی: با پدر که شغل بنایی داشت در تعمیر **روضه مبارک حضرت علی «رض»** در مزار شریف کمک فراوان نمود تا آنکه تعمیر روضه را بسرسانید همچنین به تحصیل علم و معرفت نیز پرداخت، در ادب دری، خطاطی، شعر و از موسیقی نوازان عصر خود بود. خط نستعلیق را بسیار عالی مینوشت و در خط شکست بسیار پیش بود. مثنوی او بنام «**بنایی**» شهرت بسزایی دارد. در خط نستعلیق و نسخ نویسی پیش قدم و مورد احترام ادبا و شایقین خط بود.

صالحی هروی: اسمش محمد میرک و از مردمان با رسوخ هرات و از خطاطان و شعرای عصر جلال الدین اکبر پادشاه دانشمند مغولی در هرات بود او در دبیری مهارت تام داشت. در مسایل علمی فکر رسا و در خط ید طولانی داشت از اینرو در سلک منشیان شاهی منتظم بود. خوش می نوشت و از خطاط معروف میرعلی هروی پیروی میکرد.

محب علی هروی: مولانا محب علی عارف بزرگ و نامی پسر رستم علیخان خطاط زبر دست متخصص به «**نائی**»، زادگاهش شهر هرات که تقریباً یک ونیم قرن جایگاه سلاطین، پادشاهان، هنرمندان، شعرا و خطاطان مشهور است. او در بدیهه گویی و خطاطی مهارت و استعداد فوق العاده داشت. خط نستعلیق و نسخ را بدرجه اعلی می نوشت و از فیض کمال خطاطی به دربار شاه اسمعیل صفوی راه یافت و دیری نه گذشت که ندیم و جلیس و میرزای لایقی گردید.

عینی هروی: از شعرا و خطاطان لایق و با استعداد قرن دهم خوش نویسان هرات است. در فن خطاطی و خوش نویسی مهارت خاصی داشت مخصوصاً خط نستعلیق را به شیوه خاص و بسیار ظریف می نوشت.

امین الدین محمود: زادگاه او هراتست و از مردان بزرگ و متدین بوده علاوه بر فضایل علمی در صنایع ظریفه، مخصوصاً در خوشنویسی و خطاطی شهره آفاق بود. هنگامیکه همایون پادشاه مغلی به هرات و سیستان وارد شد، امین الدین محمود را که خطاط لایقی بود باخود به هندوستان برد. چون خواجه موصوف خطوط متداوله مخصوصاً شکست را بی اندازه زیبا و قشنگ می نوشت، از اینرو بدربار همایون پادشاه اعتبار و موقف خاصی بدست آورد. **اشرف خان میر منشی:** از سادات حسینی سبزوار هراتست درخوش نویسی استاد و سرآمد بود. نثر را ماهرانه مینوشت در خط هفت قلمی یکه تاز بود. در عصرش خطوط نستعلیق و نسخ را کس بیایه او نمی نوشت در دوره حکومت همایون پادشاه به هند مسافرت کرده لقب میرمنشی را دریافت کرد و در ۹۶۸ق به دربار جلال الدین اکبر رسیده از طرف آن پادشاه به لقب اشرف خانی ارتقا یافت.

مولانا محمود اسحق سیاوشانی: او از شاگردان لایق میرعلی هروی عارف بزرگ و نامی بود به اعتقاد اهل هرات و خراسان از نستعلیق نویسان درجه یک آن ولایت بشمار میرود. مولانا میر سید احمد شمعریز نیز با وی از شاگردان بیواسط مولانا میرعلی هروی اند. در آن عصر کسی خط نستعلیق را به نزاکت و ظرافت مولانا محمود اسحاق سیاوشانی ننوشت.

سلطان علی اوبهی: مولدش در اوبه هرات بود. او از خطاطان قرن ده هجری قمری هراتست. اوبهی در خط نویسی استاد بود مخصوصاً در مشق خط نستعلیق به اندازه قدرت داشت که بر دیگر خطاطان اعتراض و انتقاد میکرد.

فخرالدین: این خطاط واعظ قرار نوشته ریاض الشعرا از سخنوران بلند مرتبه و نامدار هرات بوده، در خوش نویسی مسلم روزگار و خطاط چیره دست این فن شریف بود. نستعلیق نویسی او در میان خوش نویسان و هنرمندان شهرت بسزایی داشت همچنین در وعظ نادر دوران بود با عوفی معاصر و شعر نیز می سراید. **علی حسین:** از خطاطان نامی و دانشمند بزرگ و از نستعلیق نویسان مشهور هرات باستان است از شهکاری خط این استاد **بوستان سعدی** را با خط نستعلیق نیمه جلی در ۹۲۱ق در هرات نوشت که اوراق آن مجدول با آب طلائی خالص بوده و در **موزیم کابل** حفظ است که از یادگارهای استاد علی حسین بجامانده است.

آخند ملا محمد علی عطار هروی: این خطاط بزرگوار و دانشمند هراتی که در نگارش خطوط هفت قلمی و اصول و فرغ یگانه روزگار و در هنر خطاطی طاق است از آثار مهم این خطاط چیره دست نوشته کتیبه های ثلث جلی مسجد هراتست.

میر عبدالرحمن هروی: وجود این خطاط نستعلیق نویس مقتدر در اواخر سلطنت تیمورشاه درانی به سرزمین ادب و هنر هرات بسان آفتاب هنر خط طلوع کرد و در عصرشاه محمود و کامران شاه اولاد های تیمورشاه شهرت و عظمت بیشتر از تمام نستعلیق نویسان قرون ۱۸ و ۱۹ حاصل نمود.

پایان